

Yazar: Fatma Gülâra Işık Tuğcu

Deyiş

Yayın Tarihi: 2 Temmuz 2025

Özet

Alevi-Bektaşî kültüründe, Cem törenlerinde Semahla birlikte yalnızca bağlama eşliğinde, doğaçlama söylenen, kolektif belleğe dayanan halk edebiyat türü. Alevi müziği Anadolu'nun temel kültürel motifidir. Alevi felsefesi, hakikat arayışı, doğayla ve Tanrıyla bütünlük deyişlerde dile gelir. Deyişlerde Sunni İslam inancının sembolik değerlerine karşı insanı merkeze alan Bektaşîlik felsefesi savunulur. Deyişlerde, söylenen yöreye göre, insanının düşünce yapısı, duygu ve davranışları, beğenileri, mizah anlayışı, acıları, yaşanmışlıkları, toplumun hafızasına yer etmiş önemli olayları, yörenin gelenek ve göreneklerinin izleri aşikâr olur. Nefes, düvaz, deyiş ve Semah gibi Alevi sözlü kültürüne ait öğelerle, geçmişten alınan kadim miras günümüze kadar taşınmıştır. Deyişler, kadın ve erkeklerin birlikte katıldıkları Cem ayinlerinde, Semah eşliğinde söylenir. Söyleyen ozana Zakir, denir. "Alevilerin Yedi Ulu Ozanı"nı yaşadıkları yüzyıllara göre şu isimlerden oluşur: Nesimi (Seyyid İmadeddin), Fizuli, Hatayi (Şah İsmail), Pir Sultan Abdal, Yemini, Kul Himmet, Virani. Biçimlerine göre, içerdikleri konulara göre farklı isimler alan deyişler en genel anlamda Alevi düşüncesini, felsefesini, Tanrı- evren, Tanrı-insan ilişkisini konu edinmiş, Alevi-Bektaşî kimliğinin bu günlere taşınmasında önemli rol oynamıştır. Toplumsal ve tarihsel özünü nedeniyle deyişler, sosyolojik incelemeye açıktır. Politik eleştirel gücünü de buradan alırlar. Geniş anlam evrenine sahip deyişler, bu izlekler üzerinden tartışılmaya çalışılacaktır.

'Öteki'nin Dili Olarak Deyişler ve Sosyolojik Bağlamı

Toplumlar, yaşadıkları deneyimleri, acıları, sevinçleri, göçleri, yıkımları kültürel malzemeler yoluyla geleceğe aktarır ve kendi toplumsal belleklerini oluşturur, bu sayede varlıklarını sürdürürler. Ritüeller, ayinler, törenler, ibadetler toplu katılımın gerektirdiği, toplumsal bağların pekiştirildiği, bireyin toplumda yaşamak için toplum düzenine bağlılığına vurgunun yapıldığı kültür aktarımıdır. Toplu gösteri ve törenler toplu gerçekleri canlandırır. Ritüeller de toplu gösterilerdir, bir arada yapılır, katılanları canlandırır, kışkırtır, korur, yeniden yaratır. Kişiye kutsal olguları, olaylar karşısında nasıl davranacağını gösterir. Törenlerin nitelikleri, amaçları ne olursa olsun hepsinin işlevi bireyleri bir araya getirmek, aralarındaki bağları çoğaltmak, yakınlaştırmak,

birbirleriyle daha içli dışlı olmalarını ve toplumun ortak bilincine ulaşmasını sağlamaktır. Bireyler birlik içindeki yerlerini ve topluluk bakımından duygularını yenilemiş olurlar (And 2003, 308).

Müzik, bir toplumun temsilinde, inanç ve değerlerinin aktarımında en önemli kültürel kaynaklardan biridir. Tarihsel olarak kökeni çok eski devirlere uzanan, pek çok felsefi, kültürel ve kozmolojik öğretilerin vücut bulduğu manevi bir örgütlenme olan Alevi geleneği; Tanrı, evren ve insan ilişkisinde ilahi bilgiyle müziği aynı ekseninde buluşturan bir düşünce geleneği sergiler. Bu düşünce geleneklerinde maddi varlıktan çıkıp Tanrı'ya yakınlaşmanın en güçlü yollarından birisi müziktir (Güray 2012, 45). Heterodoks özelliğinden dolayı evrensel bir inanç olan Alevi-Bektaşî inancının, kurumsal ve baskın inanca ve maruz kaldığı baskılara rağmen bugüne ulaşmasında Alevi müziğinin, deyişlerin önemli rolü vardır.

“Yabancı /Öteki” kavramına felsefi bir bağlam getirmeye çalışan Kearney'e göre; Ötekilik, hemen hemen her zaman, ruhun saf birliğini lekeleyen bir yabancılaşma bağlamında ele alınmıştır. (...) Kötülük yabancılaşmadır, kötü de yabancı (Kearney 2012, 87).

Muhallif kimlikleri dolayısıyla Osmanlı döneminde ve Cumhuriyetten sonra da toplumun “öteki”si sayılan Aleviler, içe dönük yaşamış, maruz kaldıkları baskı politikaları nedeniyle merkezden uzak bölgelere yerleşmişlerdir. Bu sebeple Aleviler; deyişleriyle kendilerine bir direniş ve var olma hattı yaratmışlardır. Anadolu halkı, özellikle Anadolu köylüsü, kurumlaşmanın katı duvarlarını hep sevgisiyle, hoşgörüsüyle ve duygusuyla, sezgisiyle ve aklıyla aşabilmiştir. Bunun için de başvurduğu en etkin silah ve yöntem olarak da şiiri seçmiştir (Erseven 1990,50). Julia Kristeva, temel deneyimlerimizden biri olan yabancılaşma deneyimine esasen üç farklı şekilde karşılık verdiğimizizi öne sürer: sanat, din ve psikanaliz. Ayrıca dördüncü bir seçenek önereceğim: felsefe (Kearney 2012,19).

Sosyal bilimlerde kültürel çalışmalar alanının ortaya çıkması, kültürün bütün boyutlarının incelenecek bir metin olarak irdelenmesine olanak vermiştir. Bu anlamda halk edebiyatı (destan, şiir, masal, atasözü, tasavvur halk edebiyatı) en önemli kaynaklardan biri sayılmaktadır. Halk edebiyatı, tarih ve felsefeden ayrı bir konumdadır. Çünkü öncelikle halkın yaşamışlıklarını anlatma, aktarma, duyurma ihtiyacından doğmuştur. Dolayısıyla yazarı, anlatıcısı, egemenlerin kurduğu söylemden, resmî ideolojiden, yaygın inançtan bağımsızdır. Aynı zamanda yazıldığı dönemin koşullarını ve o koşulların insanların hayatında yarattığı kırılmaları ayrıntılarıyla aktarabilme gücüne sahiptir. Bu bakımdan halk edebiyatı, felsefi öz barındırdığı için tarih bilgisinden daha kalıcı; anlattığı olayların, kişilerin gerçek ve

spesifik olması bakımından felsefeden daha somuttur. Dolayısıyla hakikate ulaşmada değişler, geniş anlamıyla halk edebiyatı güvenilir, dolayimsız, erk tarafından biçimlendirilmemiş bir alan yaratırlar. Değişler, belli bir toplumsal / tarihsel bağlamdan süzülerek gelirler. Politik eleştirel gücünü de bu kaynaktan alırlar. Edebi metinlere sosyal bilimler çerçevesinde bakıldığında “ne” ya da “nasıl” sorularından çok “neden” sorusu baskındır. Toplumsal / tarihsel gerçeklerin aktarımında anlatının kurulma biçimi, temsil ettikleri kimliklerin inşası önem kazanır. Edebi eser böylelikle devlet, merkez-çevre, Türk-Osmanlı kimliği gibi içinden baktığımız sosyal bilim paradigmalarını sorgulamamıza yardımcı olur (Köksal 2008, 225).

Doğuştan itibaren siyasi muhalif bir kimliği olan Alevilik, Sünni İslam inancını kurumsallaştıran iktidarlara karşı insanı odağına alan felsefesini değişlerle savunmuş ve değişlerle ifade etmişlerdir. Yûnus Emre’nin şu dizeleri bu bağlamda irdelenebilir: “Din-ü millet sorar isen/ Âşıklara din ne hâcet/ Âşık kişi harab olur/ Bilmez ne din ne diyânet / Âşıkların gönlü gözü maşuk diye gitmiş olur/ Ayruk surette ne kalır kim kılınar zühd u taat”(Vikikaynak 2025).

Yûnus Emre’nin bu dizelerinde, Sunni din anlayışına açıkça muhalefet ettiği, bu anlayışın göstermelik yönünü, kurallara ve kurumlara bağlı yönünü eleştirdiği görülmektedir. Şiirlerinde çoğunlukla aşk temasını işleyen Yûnus Emre, aşk kavramını tasavvufun en önemli kaynağı olan “Vahdeti Vücut” denilen mutlak varlık anlayışı Tanrı ile insanın birleşmesi anlamında ele alır. Alevilik felsefesinin temelinde Tanrı-insan-evren ilişkisi yatar. İnsan sevgisi, hoşgörü, doğaya ve tüm canlılara saygılı olmak, kâmil insan olmak (dış yüzü halka, iç yüzü Tanrı’ya bakan, nefsini yenmiş, kendini bilen insan), coşkunluk ve yaşama içten bağlılık Alevi-Bektaşî felsefesinin özünü oluşturur. Alevilikte Tanrısal felsefe iki biçimde anlatılır: Varlık ve yokluk. Varlık, asıldır. Yokluk, ondan türeyen ve gene ona dönen dalgalardır. Yani var olan deniz, yok olan da dalgasıdır. Her şey o denizdendir. Var olanlar ve gökler, o asıldan, o nurdan ateşlerdir. Her şey o var olanın sırlarının yansıması ve güzelliğinin aynasıdır. Bu da Tanrı diye adlandırdığımız güçtür. O güç kesin güzellik, kesin olgunluk, kesin yüz güzelliği ve kesin yaşamdır. Bunun neden böyle olduğunu anlamak için evren denilen kitabı okumasını anlamasını bilmek gerekir. Bu kitabın kanıtı doğrudan doğruya insandır. Yalnız bakıp görmek yetmez. Evrenin yüce harflerini okumak ve onu içte de duymak gerekir. Yüce ve kesin güç kimilerinin dedikleri gibi görünmesi, bilinmesi olanaksız olan bir şey değildir. Bu güç sürekli insanla birlikte olduğu gibi (aslında insanın içindedir) bir tek şeyde değil de her şeydedir. Her şey evreni tanımlar. Her şey evrenin yansımasıdır (Birdoğan 1994, 310).

Abdal geleneğinin temsilcisi olan Yûnus Emre’nin dizelerinde, Âşıkların yani Tanrı ile bütünleşmiş, kâmil insan seviyesine ulaşmış Âşıkların, bilinen anlamdaki dine

ihtiyacının olmadığı, kurallardan bağımsız olarak yalnızca kendine ve dolayısıyla kendi özündeki evrensel töze sorumlu olduğu ve bunun da içten gelen, coşumsal bir adanmışlık yoluyla olduğunu belirtiyor. Dünya nimetlerinde gözünün olmadığını, maşukuyla ilahi bir düzlemde konumlandığını söylüyor. Yûnus Emre; bu dizeleriyle karşı çıkmanın ve taraf olmanın gereğini yerine getirir. Bu sayede içinde yazıldığı dönemde baskın olan siyasal ve sosyal düzlemi anlamamızı aynı şekilde bugün içinde bulunduğumuz düzlemle benzerlik ve karşıtlıklarını kurmamızı sağlar.

Değişler üzerinden “öteki” kavramının ifade biçimlerini Pîr Sultan Abdal üzerinden sürdürelim. Sivas valisi Hızır Paşa tarafından tutuklanıp ardından idam edilen Pir Sultan Abdal, Anadolu’da Celâlî İsyanları’na, Kanuni Sultan Süleyman’ın İran Safevi devletine karşı açtığı savaşa tanıklık etmiştir. Daha önce Akkoyunlular’dan Şah İsmail’e geçen Bağdat, bu sefer sonunda ilk olarak Osmanlılara geçti. Bu kayıp Anadolu Alevilerini çok üzmüş Pir Sultan Abdal da bu acı ile bir manzume söylemiştir. (...) Pir Sultan, bu yıllarda bütün Alevi topluluklarının duygularını yansıtan şiirler söylüyor, çeşitli bölgeleri dolaşıyor, gerekli propagandayı yapıyor (Öztelli 1985, 14). Osmanlı Devleti merkezi yönetiminin, kenar bölgelerdeki iktisadi ve sosyal baskılarından kendilerini kurtaracak olan Şah’ın gelmesini bekleyiş ve bu süreçteki umut ve umutsuzluk, ozanın şiirlerine yansımış, dönemin “ötekileri” olan Alevi toplumunun maruz kaldığı baskı ve isyanları, direnişleri değişlerinde dile getirmiştir.

Pir Sultan Abdal’ın Sivas’a vali gelen Hızır Paşa’nın “Eğer içinde Şah’ın adı geçmeyen üç deme söylersen seni affedeceğim” sözüne karşı Pir Sultan Abdal’ın deyişi dönemin isyanını bugüne dek taşımış, “nefesleri kuşaktan kuşağa geçmiştir.” (Öztelli 1985, 16).

Hızır Paşa bizi berdar etmeden
Açılın kapılar Şah’a gidelim
Siyaset günleri gelip yetmeden
Açılın kapılar Şah’a gidelim

Gönül çıkmak ister Şah’ın köşküne
Can boyanmak ister Ali müşküne
Pirim Ali, On İki İmam aşkına
Açılın kapılar Şah’a gidelim

Tarihsel / toplumsal bağlamı dolayısıyla şiirin politik eleştirel gücünün etkili olduğunu, şiirde temsil edilen kimliklerin, tarafların ezen-ezilen; yerleşikler-dışarılıklar düzleminde, konumlandırıldığı görülmektedir. Merkezdeki Osmanlı iktidar gücünün hegemonyası, sembolik değerleri “Pirim Ali, On İki İmam” olan Alevi toplumunun üzerinde hissedilmekte, İran Safevî Devletinin başındaki Şah İsmail’e gitmek kurtuluş olarak görülmektedir.

Hâkim (milli, irksal, kültürel, dinsel) çoğunluk, bir azınlığın mevcudiyetini ancak azınlığın canla başla hâkim değerlerini kabul ettiğini ve hâkim kurallara göre yaşamaya istekli olduğunu göstermesi koşuluyla kabul edebilir. Azınlık, yöneticileri hoşnut etme telaşına düşecek ve onlara yaranmaya çalışacaktır; egemen grubun talep ettiği tavizlerin miktarının, o grubun kurallarıyla, değerlerine teslim olunduğuna ve bir başkaldırı ihtimalinin olmadığına güven duymaları ile birlikte arttığını keşfedecektir. Azınlık ayrıca eşit partner sayılmanın kendi özgüllüklerini sergileme stratejisinin ters teptiğini de öğrenir. Azınlık bu durumda ya kendi gettolarına çekilecek ya da stratejisini simetrik schimogenesis[1] modeline uygun olarak değiştirecektir. Tercih ne olursa olsun ilişkinin kopması muhtemel sonuçtur (Bauman 2013, 63-64).

Zygmunt Bauman'ın azınlık-egemen ilişkisi; Osmanlı döneminde de Cumhuriyet döneminde de Alevi toplumu üzerinde farklı biçimlerde tezahür etmiştir. Bu çerçevede örnek vermek gerekirse, Cumhuriyetin ilanı ve Halifelik kaldırılması ile Bektaşî tekkeleri de dahil tüm dinsel vakıflar kapatılır. Halifeliğe karşı eylemleri, her ne kadar Bektaşî tekkesinin kapatılması gibi bir sonuç taşısa da Alevi topluluklarının geneli tarafından memnuniyetle karşılandı. Çünkü bu sayede resmi vatandaşlık statüsü ve kamusal hayata katılım konusunda anayasal haklar kazanabilmişlerdi (Gültekin 2023, 55-56).

Deyişlerin Tarihsel Arka Planı

Tüm eski tören ve ritüeller temel olarak iki kaynaktan beslenir; söz (mithos) ve eylem. Ritüel kısaca kalıplaşmış davranışlar ve töreler bütünüdür. Mithos ise, ritüelin duygu ve eyleminin söze dönüşümüdür (And 2003, 308). Cem törenlerindeki Semahlar, Muharrem ayının onuncu gününde yapılan Âşure (Rüz-i katl), Ta'ziye gelenekleri Anadolu Alevi toplumlarının mithos ve ritüellerinin örnekleridir. Ve bütün bu ritüel ve mitoslar tarihi yaşanmışlıklardan süzülüp gelmiştir. İran'da Safeviler döneminden beri Muharrem ve Kerbelâ olayları karşısında halkın duygusallığı politik ve ideolojik amaçlarla devleti yakından ilgilendirmiştir. Şah İsmail, İmam Hüseyin'in öcünün alınmasını sufilîğe kaydırmıştır. İmam Hüseyin için ağlamakla cennete gitmek hakkı doğar. Kerbelâ ve Necef'teki türbelerle tasavvuf ve Fütüvvet örgütleri de çok yakından ilgilenmiştir. Muharrem ayı boyunca Safer'in 20'si ve 28'ine kadar törenlere büyük önem verilmiştir (And 2022, 216). Öte yandan Alevilik, İslam tarihindeki bazı olaylara da indirgenemez. Bir diğer ifadeyle Aleviliği belirli tarihsel olaylara indirgemek haksızlık olur. Çünkü tarihsel oluşumunu bir kez tamamladıktan sonra, artık evrensel bir inanç haline dönüşmüş ve bu haliyle de tarihi aşmıştır. Bu şu anlama gelmektedir: Alevilik Sünni yaklaşıma, Hz. Hüseyin'in davasını güttüğü için karşı değildir. Tersine kurumsal dine, devletin elinde ya da dünyevi iktidarların elinde oyuncak olan dine karşı oldukları için karşıdır. Üstelik böyle olan diğer bütün dinlere de karşıdır. Bu

bağlamda şunu söylemek yanlış olmayacaktır. Eğer Alevilik Katoliklerin egemen olduğu bir toplumda, mekânda yaşıyor olsaydı, Kilise kurumuna, Tanrı adına taç giyen imparatorlara Hz. Hüseyin'in kanını onlar dökmeyeceği halde karşı çıkacaklardır (Çamuroğlu'ndan aktaran Poyraz 2007, 88-89).

Mithos genel çerçevesinde düşünebileceğimiz, masallar, söylenceler, deyişler, destanlar, sözlü geleneği oluşturur. Kültür aktarımında sözlü geleneğin önemi yadsınamaz. Söz ve mithoslar, söylenceler, deyişler ritüellerin kalıcı olmasını, geleceğe aktarılmasını, dönemin siyasal ve sosyal koşullarının kayıt altına alınmasını sağlamışlardır. Âşıklar, ozanlar tüm kültürlerde halkın acılarının, uğradığı haksızlıkların, korkuların tercümanı, sözcüsü olmuştur. Onların sözleri, dizeleri halkın ortak değeri olmuş, çağdan çağa, nesilden nesile aktarılmıştır. Âşık Veysel deyişlerinin yer aldığı "Dostlar Beni Hatırlasın" kitabında önsöz niteliğindeki yazısında Sabahattin Eyuboğlu, halk şiirinin, deyişlerin günümüzde uğradığı/uğratıldığı erozyona sitem ederken düşüncelerini şöyle aktarır: "Bir de Yunus Emre'yi düşünün: Abdülhak Hâmit'ten yedi yüz yıl önce konuşmuş; sözleri millete devlet eliyle kitaplar dolusu dağıtılmamış, şan ve şeref kapılarına adımını atmamış; böyleyken onda bugün söylenmiş gibi taze, aramızdan biri söylemiş gibi bizden, üniversiteden köy kahvesine kadar her yerde, her kulağı kabarttıracak kadar dokunaklı sözler bulabilirsiniz. Yunus daha mı usta şair Hâmit'ten? Daha doğru, daha derin şeyler mi söylüyor? Hayır; ama Hâmit'in ister istemez uzak kaldığı bir çeşme var ki Yunus'un şiiri onda yıkanmış: Halk çeşmesi. Dante'nin, Shakespeare'in, Molière'in yıkandıkları çeşme. Şiirimizin devletimizle birlikte, bu çeşmeden adım adım uzaklaşması uzun hikayedir. Nice yaldızlı kuru çeşmeler bize onu unutturmuş; o da uzaklarda kendi başına halk için, fakir fukara için akmış; hâlâ da akıyor. İşte Âşık Veysel, ama artık hep birden çeşmenin başındayız" (Veysel 2001, 10).

Deyişler, halk şiirinin en geniş alanını oluşturur. Halk şiiri hece ölçüsüyle, dörtlük biçiminde, kâfiyeli olarak yazılır, saz eşliğinde ezgiyle söylenir. Destanlar gibi deyişler de Oğuz kökenli halkların sözlü edebiyatının bir ürünüdür. XIII. yüzyıldan XV. yüzyıla dek Anadolu'da yaygınlaşan ocak ve tarikatların gelişiminde halk ozanlarının büyük etkisi görülür. Hece vezninde üretilen şiirler XV. yüzyıla dek halk şiirinin tek temsilcisi ozanlar aracılığıyla oba oba gezilerek, kopuz eşliğinde çalınıp söylenmiştir. XV. yüzyıla kadar uzayan dönemde Yunus Emre, Sait Emre, Kaygusuz Abdal, Abdal Musa Sultan gibi dil ustalarını yetiştiren halk edebiyatımız, XV. yüzyılda da Hacı Bayram Veli, Eşrefoğlu Rumi, XVI. yüzyılda Kul Mehmet, Öksüz Dede, Azmi Dede gibi şairlerin yanı sıra, Pir Sultan Abdal ve Hatayi gibi ölümsüz sanatçıları yarattı. Daha sonraki yüzyıllarda yaşayan Karacaoğlu, Gevheri, Kuloğlu, Dertli, Emrah, Bayburtlu Zihni, Seyrani ve Ruhsati ile daha birçok ünlü ozanlarımız, bu edebiyatın en önemli taşlarını oluşturdu (Şimşek 1996, 19). Halk şiirleri öz Türkçeyle yazılır. Bununla birlikte zaman

içinde Arapça ve Farsçadan geçen kelimeler de vardır. Yazı yoluyla değil ağızdan ağıza, sözlü olarak aktarılan halk şiirinde Halk Âşığı olmanın ritüeli Mehmet Şimşek'in çalışmasında şöyle aktarılır: Âşıklar yaygın bir inanışa göre "Pir" elinden dolu içerler. Bu olay âşığın uyanış dönemine rastlar. Ayrıca kendisine bir de sevgili gösterilir. Âşık bu hayali sevgilinin aşkıyla yanıp tutuşur. Diyar diyar gezerek onu arar. Bazı âşıklara mahlasları (takma adı) da bu dönemde verilir. Bâde (dolu) içme sırasında âşığa bilmedikleri de öğretilir. Bâde içen âşıklara geleneğe göre "Halk Âşığı" denir. Bade içmek çoğunlukla uyku anında gerçekleşir" (Şimşek 1996, 20).

Cem törenlerinde doğaçlama olarak zâkir tarafından okunan deyişler, Alevi-Bektaşî düşüncesinin felsefi mirasını ve kodlarını taşıyan şiirleri de var eder, yayılmasını sağlarlar. Konularına göre bu şiirler deyiş, nefes, mersiye, semah, düvaz, miraçlama şeklinde adlandırılır. Tarihsel süreçte temellerinin XIII. yüzyıla kadar dayandığı Alevi Bektaşî edebiyatında yer alan bu şiirlerin felsefi arka planını Yunus Emre'nin tasavvuf anlayışından alan bir gelenek oluşturur (Gölpınarlı 2017, 7). Deyişlerde manevi derinliğin bir ifade kanalı haline dönüşmesinde ritmik tekrarların, ezgisel motiflerin, tekrarlanan sözlerin, genel anlamıyla müzik ve söz birlikteliğinin önemli bir yeri vardır. Bu çerçevede Tanrı sevgisini, Vahdet düşüncesini, insanın ruhsal yolculuğunu ifade eden öğretilerin ve geleneğin yaslandığı kültürel dokunun canlı, dinamik ve etkili bir zeminde varlık bulabilmesi için müzik önemli bir unsurdur (Soylu Bağçeci, Şenol Atıcı 2022, 21). Alevîlerin türkû ve deyişleri aracılığıyla geliştirdikleri muhalefet hattı Hallâc-ı Mansûr ve Pir Sultan Abdal'ın öldürülmesi gibi kıyımları beraberinde getirirse de deyişler, tüm canlılıklarıyla bugüne kalmayı başarmıştır. Alevi- Bektaşîlerin, miziği, özellikle dini bir faaliyet çerçevesinde kullanması, Ortodoks din adamları tarafından zındıklık, kâfirlik olarak görülmüştür. Üstelik bu tür yaklaşımlar, çoğu zaman öfke ve hiddetini gizlemeye gerek duymamıştır. 18. yüzyıl şairi Dertli, müzik tutkusu nedeniyle Beypazarı Kadısı'ndan "Git, sazını kır, sazın içinde şeytan olduğu için, çalman yasaktır" emrini almış ve cevabını kendisinin en iyi bildiği yöntemle vermiştir (Püsküllüoğlu'ndan aktaran Poyraz 2007, 121).

Telli sazdır bunun adı
Ne ayet dinler de de kadı
Bunu alan anlar kendi
Şeytan bunun neresinde

Venedik'ten gelir teli
Ardıç ağacından kolu
Be Allah'ın sersem kulu
Şeytan bunun neresinde

Aslında Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca Alevilik yok sayılmasına karşın Alevi müziğinin, bir anlamda, yok sayılması mümkün olamamıştır. Cumhuriyet tarihi boyunca devletin hiçbir kurum ve kuruluşu Alevi sözcüğünü dahi telaffuz etmezken, TRT radyolarında Alevi müziğinin çalınması, birtakım kısıtlamalar olmakla birlikte, tamamen engellenememiştir. Çünkü Anadolu müziği içinde Alevi müziğinin kapsadığı alan ve önemi nedeniyle göz ardı etmek, yok saymak mümkün olmamıştır. Her on türkünden yedisinin Alevi türküsü gerçeğini bilip kavradığımızda, diğer kurumlardaki sıkı engellerin TRT’de neden uygulanmadığı ya da uygulanmadığını anlamak mümkündür (Poyraz 2007, 134). Muzaffer Sarısözen ve daha sonra Nida Tüfekçi, Anadolu Alevi halkının dili olan deyişlerin derlenmesinde, notalaştırılmasında, kendi özgünlüklerini koruyarak bugünlere iletilmesinde aydın sorumluluğunu yerine getirmişlerdir.

Deyişlerin Anlam Evreni ve Örnekler

Halk şiiri, bir toplumun temsilinde, kendini ifade etmesinde, kültürel kodlarını oluşturmada, eleştirel politik tutumunu dile getirmesinde, felsefesinin aktarılmasında, dizelerin gerek gerçek gerek metaforik anlamlarıyla örülü bir kültür evreninin yapı taşlarıdır. Aynı bağlamda deyişler de pek çok din, kültür ve felsefeden etkilenmiş Alevi toplumunun yörelere ve ocaklara göre farklılıklar gösteren, derin anlam katmanları ile örülü, simgesel anlatım unsurları barındıran halk şiirinin bestelenmiş formudur. Hermenötik etkinlik, pek çok din ve inanç sisteminde teolojik metnin örtülü mesajlarla bezeli varlık bilincini ortaya koymada etkili bir yaklaşımdır. Tanrı bilgisi, inanç düşünceleri, felsefi düşünce derinliği, sanatsal ya da ahlaki değerler gibi pek çok konuda metafiziksel anlamların dil kanalıyla aktarılmasıyla aşkın bilgi, kategorik bir yapı içerisine dahil edilir (Tokat’tan aktaran Soylu ve Atıcı 2022, 22).

Baskı dönemlerinde çevrede yaşayanların duyup devlete şikâyet etmeleri korkusuyla düşük volümle, tek bir bağlamaya dile getirilen deyişlerin, Alevi toplumunun görünürlüğünün ve toplumdaki temsiliyetlerinin artmasıyla bir kimlik ifadesine dönüştüğünü söylemek mümkündür. Bugün Alevi müziği deyişleri, kamusal düzeyde kendini var etmiştir. Aşık Veysel, Ruhi Su, Arif Sağ, Emre Saltuk, Ali Ekber Çiçek, Mahsuni Şerif gibi ozanlar, deyişlerin bugüne taşınmasında önemli sorumluluk üstlenmişlerdir.

Deyişleri genel olarak şu anlam düzlemleri üzerinde örneklendirmek mümkündür.

Alevi-Bektaşî felsefesinin anlatıldığı deyişler:

Aleviliğin temel felsefesini, yol kurallarını, yola girmeye istekli olanların (Talip) kabullenmesi gerekenleri (yalan söylememesi, üç yüz altmış altı erkânı bilmesi, kırk makamı bellemesi, “Ay Ali’dir, gün Muhammed” gerçeğini kabullenmesi, evliyalara

inanması gibi) konu alan şiirlerdir. Bu deyişlerin içinde Devriye[2]'ler önemli yer tutar. Kuralları Şah İsmail Hatai'nin ele alıp geliştirdiğini ve deyişlerinde en geniş anlamıyla bu kuralları açıkladığını görebiliriz. Şah İsmail Hatai'nin birçok ünlü deyişi, Alevi kurallarının öyküsüdür. Alevi inancına göre yol kuralları üç yüz altmış altıdır. Bu sayının salt sekizi dinle ilgilidir. Öbürleri insan ilişkilerini inceler. Buna göre Alevilik tam anlamıyla dünyasal mutluluğu amaçlayan bir kurum olmaktadır.

İmam Cafer kullarıyız,
Sohbetimiz nihan olur.
Ölmeden evvel ölürüz,
Can cana vasıl can olur.

Budur evvel, budur âhir,
Bundadır mahabbet mihir,
Küfür, her mezhepte küfür,
Küfür bunda iman olur.

Bunda kibr ile kin olmaz,
Hem sen olup hem ben olmaz,
Âdem öldürsen kan olmaz,
Nefes öldürsen kan olur.

İmam kulları dirilir,
Erkân muhabbet sürülür,
Mahşer sorgusu sorulur,
Bunda Âli divan olur.

Şeraben tahur içilir,
Müşkül hal olur seçilir,
Şol kan işlerden geçilir,
Erenler mürvet kân olur.

İmam kulları yolu hak,
Derdine derman iste tek,
Üç yüz altmış altı uğrak
Sekizi usul din olur.

Şah Hatai dir candayım,
Hak divanı günündeyim.
Sen sendesin, ben bendeyim
Ne sen olur ne ben olur. (Birdoğan 1994, 413).

İnsanın doğayla, evrenle olan bütünlüğü, Hakk'ın o bütünlük içinde ve o bütünü oluşturan en küçük birimde aranması, Diyalektik döngüyü Alevi-Bektaşî felsefesi içerisinde harmanlamış deyişlere örnek olarak Âşık Veysel'in deyişine bakabiliriz:

Aslıma karışıp toprak olunca
Çiçek olur mezarımı süslerim
Dağlar yeşil giyer bulutlar ağlar
Gökyüzünde dalgalanır, seslenirim

Ne zaman toprakla birleşir cismim
Cümle mahluk ile bir olur ismim
Ne hasudum kalır ne de bir hasımım
Eski düşmanlarım olur dostlarım (Veysel, 2001, 33)

Yine bu bağlamda 1352-1429 yılları arasında yaşamış halk ozanı Hacı Bektaşî Veli'nin şu dizeleri, Alevi felsefesinin özünü, insanın kendini arayışını betimlemektedir:

Hararet nardadır sac'da değildir
Keramet baş'dadır taçta değildir
Her ne arar isen kendine ara
Kudüs'te, Mekke'de, Hac'da değildir

Sakin ol, kimsenin gönlünü yıkma
Gerçek erenlerin izinden çıkma.
Eğer adam isen ölmezsin korkma
Aşığı kurt yemez, Uc'da değildir (Şimşek 1996, 40).

Deyişlerde, bu dünyadan kopuş, öze dönüş ve nefsini yenme, evrenle, Hakk'la bir olma temasına Pir Sultan Abdal'ın aşağıdaki deyişini de örnek verebiliriz:

Aşk harmanında savruldum
Hem elendim hem yuğruldum
Kazana girdim kavruldum
Meydana yetmeğe geldim

Ben Hakk'ın ednâ kuluyum
Kem damarlardan beriyim
Ayn-ı Cemin bülbülüym
Meydana ötmeğe geldim

Pir Sultan'ım der gözümde
Hiç hata yoktur sözümde

Eksiklik kendi özümde

Dârına durmağa geldim. (Öztelli 1985, 283).

Kaygusuz Abdal'ın "Âdem" metaforuyla tanımladığı "İnsan" olgusunu konu edinen aşağıdaki deyişi de Alevi felsefesinin ifadesine örnek verilebilir:

Bu Âdem dedikleri, el ayakla baş değil
Âdem manaya derler, Suret ile kaş değil
Gerçi et ü deridir, cümlelerin serveridir
Hakk'ın kudret sırrıdır, Gayre bakmak hoş değil

Âdem odur ey hoca, Gıdası mâna ola
Maksud Âdemden ahi, hayal ile düş değil
Bu Kaygusuz Abdal'a Âşık demen dünyada
Nakş ü sırat gözetir, maksudu nakkaş değil (Şimşek 1996, 191).

İsyanın ve acının dile getirildiği deyişler:

Resmî ideoloji tarafından türlü biçimlerde yok sayılan, görmezden gelinen ya da "makul" biçimleri üretilmeye çalışan Alevilik felsefesinin direniş ve isyan deyişine örnek olarak XVI. yüzyılda Yörük bir Türkmen aileden geldiği tahmin edilen tekke ozanlarından Muhyittin Abdal'ın şu dizelerini örnek verebiliriz:

Zâhid bize ta'n eyleme Hakk ismin okur dilimiz
Sakin efsâne söyleme Hazret'e varır yolumuz
Halvetî yolun güderiz çekilir Hakk'a gideriz
Gazâ-yı ekber ederiz İmâm Ali'dir ulumuz

(...)

Sayılmayız parmak ile tükenmeyiz kırmak ile
Taşramızdan sormak ile kimse bilmez ahvâlîmiz
Muhyî sana olan himmet 'âşık isen câna minnet
Elif Allah mim Muhammed kisvemizdedir dâlimiz (Dil beyti 2025).

Yine bu bağlamda Alevi-Bektaşî kültürünün önemli ozanlarından biri olan XIV. yüzyılın sonları ile XV. yüzyılın başlarında yaşamış olan Seyyit Nesimi'nin aşağıdaki deyişini örnek verebiliriz.

Ben yitirdim, ben ararım, yar benimdir kime ne
Gah giderim öz bağıma gül dererim kime ne
Gah giderim medreseye ders okurum Hak için

Gah giderim medreseye dem çekerim kime ne

Kelb rakip haram diyormuş şarabin bir katresine
Saki doldur, ben içerim, günah benim kime ne
Ben mekamet gömleğini deldim, taktim eğnime
Ar-u namus şişesini tasa çaldım, kime ne

Ah Yezid, seccadeni al yürü mescid yoluna
Pir esiği benim kâbem kıblegâhım kime ne
Gah çıkarım gökyüzüne hükmeder kaftan kafa
Gah inerim yeryüzüne yar severim kime ne

Kelp rakip böyle diyormuş güzel sevmek pek günah
Ben severim sevdiğimi, günah benim kime ne
Nesimi'ye sordular, yarin ile hoş musun
Hoş olayım, hoş olmayım, o yar benim, kime ne (Alevi haber 2025).

Anadolu'da Osmanlı Devleti merkezi iktidarının, taşra üzerindeki iktisadî ve sosyal baskılarının yoğun bir şekilde hissedildiği bir döneme şahitlik etmiş ve Celalî İsyanları'nı yaşamış ozan Pîr Sultan Abdal, zulüm ile mücadeledeki kararlılığı ve mücadele için örgütlülüğün önemini şu meşhur deyişle ifade etmiştir (Boratav ve Gölpınarlı 1943, 91-92):

“Uyur idik uyardılar
Diriye saydılar bizi
Koyun olduk ses anladık
Sürüye saydılar bizi

Sürülüp kasaba gittik
Kanarayı mesken tuttuk
Canı Hak'ka teslim ettik
Ölüye saydılar bizi

Pir defterine yazıldık
Hak divanına dizildik
Bal olduk şerbet ezildik
Doluya saydılar bizi (...)

Tarihsel ve toplumsal yaşamışlıklardan günümüze ulaşan deyişlere bir örnek olarak, hakkında fazla bilgiye sahip olmadığımız XVII. yüzyıl ozanlarından Dedemoğlu'nun aşağıdaki deyişini verebiliriz:

Çıktık Horasan'dan s    n eyledik,
D    rd  ler bizi tozlu yollara,
Omuzda parlayan kargı cıdalar,
A  rdılar bizi karlı dağlara,

B  l  k bölük oldu yüklendi g    ler,
Atlandı kocalar, yayandır gençler,
Ba  mıza geldi görülen d    ler,
G    rd  ler bizi gurbet ellere.

G  hi konduk, g  hi g    t  k yollarda,
Bilip bilmediğin gurbet ellerde
  lem dağlarından   u daz     lerde,
Halim destan olsun bütün dillere.

Oradan y  klendik geldik Culab'a
Seksen dört bin erdir gelmez hesaba,
Deve, koyun çoktur insan kalaba,
Susuz hayvan inile  ir g    lere.

Dedemoğlu der ki aşkın ba  ından,
A  rdılar bizi Yozgat dağından.
Anadolu Sivas   ehri sa  ından,
Bizden sonra bu nam kalsın illere (Birdoğan 1994, 410-411).

XVII. yüz yılda Anadolu'da yaşamış Azeri asıllı tekke   airi Kul Nesimi'nin doğum ve ölüm tarihleri hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Şiirlerinde Hurufilik, Caferilik ve Haydarilik inanışlarına ilişkin izler görülmektedir. Osmanlı-Safevî mücadelesinde Safevî yanlısı bir duruş sergilemesi ve bunu şiirlerinde yansıtmaması gerekçesiyle kovu  turmalarla maruz kaldığı ve bu sebeple idam edildiği tahmin edilmektedir. (Kuzucu'dan aktaran   aylak ve Kaymal 2020).

Har içinde biten gonca g  le minnet eylemem
Arabi farisi bilmem, dile minnet eylemem
Sırat-i müstakim   zre g  zetirim rahimi
  blisin talim ettiği yola minnet eylemem

Bir acaip derde düştüm herkes gider karına
Bugün buldum bugün yerim, hak kerimdir yarına
Zerrece tamahım yoktur   u dünyanın varına
Rızkımı veren H  da'dır, kula minnet eylemem

Oy Nesimi, can Nesimi ol gani mihman iken
Yarın şefaathim Ahmed-i Muhtar iken
Cümlenin rızkını veren ol gani settar iken
Yeryüzünün halifesi hünkara minnet eylemem

Öğretileri ve yaşamları ile önderlik etmiş kişiliklere “Mürşitlere” bağlılık değişleri:

Hacı Bektaş Veli, Alevi inancı için çok önemli bir değerdir. Anadolu topraklarına Ehl-i Beyt sevgisini getiren kişi olarak bilinir. Yaşadığı dönemde Moğol baskınlarına, Anadolu'nun yıkımına, yağmalanmasına tanıklık etmiştir. Horasanlı Hacı Bektaş'a “Veli” unvanının verilmesi, Hz. Ali'den süregelen, manevi mirasa sahip çıkmasındandır. Erenlerin baş çeşmesi, velilerin hünkara olarak anılır (Şimşek 1996, 39). Bu bağlamda ozanlarımızdan Pir Sultan Abdal'ın, Hatayi'nin, Emrah'ın, Berati'nin çok sayıdaki deyişi örnek verilebilir.

Sensin bizim zahir batın ulumuz
Aman medet Mürvet Pir Hacı Bektaş
Her taraftan sana çıkar yolumuz
Ali'sin bir adın var Hacı Bektaş

Seni sevdik, senden yana yıkıldık
Münkirlerin keserinden sıkıldık
Her birimiz künc-i famda tıkıldık
Yetiş bu imdada er Hacı Bektaş

Pir Sultan Abdal'ım sana dayandım
Uyur idim himmetinle uyandım
Hep isteyenlere verdin inandım
Benim de muradım ver Hacı Bektaş (Şimşek 1996, 42).

Hatayi'nin deyişlerinden bir örnekle bu başlığı sonlandıralım:

Gece gündüz hayaline dönerim
Bir gece rüyama gir Hacı Bektaş
Günahkârım günahımdan bezerim
Özüm dara çektim sor Hacı Bektaş

Derdimin dermanı yaremin ucu
Dört güruh mevcuttur, Guruh-i Naci
Belinde kemeri başında tacı

Yüzünden balkıyor nur Hacı Bektaş

Yandı bu garip kul nedir çaresi
Yine tazelendi yürek yaresi
Onulmaz dertlere derman olası
Bu senin bendindir sar Hacı Bektaş

Dedimend Hatayi eyler niyazı
Ulu Pir katardan ayırma bizi
Yarın mahşar günü isterem sizi
Muhammed önünde car Hacı Bektaş (Şimşek 1996, 43).

XIV-XV. yüzyıl ozanlarından Kaygusuz Abdal, deyişlerinde terk zorunda kaldıkları Horosan'ı sık sık dile getirir. Kaygusuz Abdal'ın aşağıdaki deyişi mürşidi Abdal Musa'nın yaşantısına ilişkindir:

Beylerimiz Ablan Göl'ün üstünde
Ağlar gelir "Şahım Abdal Musa'ya.
Urum abdalları postu eğninde
Bağlar gelir "Şahım Abdal Musa'ya.

Urum abdalları gelir dost deyi,
Eğnimizde aba, hırka post deyi,
Hastaları gelir derman isteyi,
Sağlar gelir "Şahım Abdal Musa'ya." (Birdoğan 1994, 410).

Eleştirel politik gücünü ironiden alan deyişler:

"Şathiyyat-ı Sofiyane" ya da Taşlama olarak adlandırılan bu deyişler, yaygın inanıştaki tezatlıkları, başkalarında gördükleri kusur ya da gülünç yanları, yazgılarındaki terslikleri ince bir ironiyle ele alıp durumların absürt yanlarını konu edindikleri deyişlerdir. Hiciv ve ironi yoluyla sosyal hayattaki yanlışlıkları, dünyanın kötüye gidişini, yozluğu, yobazlığı etkili biçimde anlatırlar. Gevheri, Kaygusuz Abdal, Dertli bu türde çokça şiir vermiş ozanlarımızdandır. Örneğin Dertli, yaşlılığını ve işlerinin ters gitmesini şöyle dile getirir (Birdoğan 1994, 420).

Girdab-ı mihnette kapandın kaldın.
Vermedin bir yandan ses kara bahtım
Anladım gafilsin, uykuya daldın,
Deli poyraz gibi es kara bahtım

Alemde bir candan korkulmaz iken,

Pençenden kimseler kurtulmaz iken,
Aslana, kaplana yırtılmaz iken,
Dedirdin tilkiye “pes” kara bahtım.

Dertli’ye çıkar mı bu işin ucu,
Şimdi fark eden yok altunu, tuncu.
Evvel beğenmezdin mesti, pabucu
Verdiğin çarığa mesh kara bahtım.

XV. yüzyılda yaşamış, Yunus Emre tarzını örnek almış Kaygusuz Abdal, hem ölçüsüyle hem de aruz ölçüsüyle şiirler yazmıştır. Mizahı, ironiyi vurucu bir politik eleştiriye dönüştürmüş olan ozan, çok katmanlı şiirler üretmiştir. Kaygusuz Sultan Divanı, Dolab Nâme, Budala Nâme önemli eserlerindendir.

Yamru yumru söylerim, her sözüm kelek gibi
Ben avare gezerim, sahrada leylek gibi
Terk etmedim benliği, bilmedim insanlığı
Suretim âdem veli, her huyum eşek gibi
Ârifler sohbetinde, marifet söyleseler
Ben de hemen düşünmem, ürerim köpek gibi
Bu marifet ilminden, haberim yok cahilim
Benden mana sorsalar, sözlerim sürçek gibi
Miskin Sarayı kıydın, kul oldun sen nefsine
Senin hırs u hevesin, tutu seni fak gibi (Şimşek 1996, 191).

Sonuç

Alevi sözlü kültürünün anlatım biçimleri nefes, duvaz, semah ve deyişler Cem törenlerinde, zâkir tarafından, saz eşliğinde ve doğaçlama söylenir. Burada topluluğun belleğindeki bilgiler, yine topluluğun bildiği, ortak hafızasına kaydettiği kavramlar yoluyla aktarılır ve böylelikle kişilerde “bir olma” düşüncesi pekiştirilir.

Siyasal ve tarihsel koşulların sonucunda, egemen olan Sünni kesimce çeşitli nedenlerle ötekileştirilen Alevi halklar, inanç, gelenek ve felsefelerini şiirler, deyişler yoluyla yaşatmışlardır. Var olmak için tarih boyunca isyan etmek zorunda kalan, her isyanın şiddetle bastırıldığı tüm toplumlarda olduğu gibi Alevi- Bektaşî kültüründe de türküler, deyişler; bir başkaldırı ve kendi inanç sistemini aktarma işlevi görmüştür. Bir direniş hattı ve felsefesinin aktarım aracı olarak kullanılan Alevi deyiş ve türküler, taşıdıkları tarihin sözcülüğünü yaparlar. Dizeler incelendiğinde köklü tarihi, yaşanmışlığı açığa çıkmaktadır. Deyişler, pek çok din, kültür ve felsefeden etkilenmiş Alevi toplumunun yörelere ve ocaklara göre farklılıklar gösteren, derin anlam katmanları ile örülü,

simgesel anlatım unsurları barındıran halk şiirinin bestelenmiş formudur. Siyasal, sosyal ve tarihsel koşulları konu edinen deyişler, bu yönüyle eleştirel politik bir öz barındırırlar. İnsana, doğaya ve tüm canlılara Hakk'ın yansıması inancı ile bakan bu nedenle şiddete başvurmeyen Alevi halkları için deyişler, başkaldırının sembolü, kimliklerini korumanın bir biçimi haline gelmişlerdir. Karşı çıkmanın ve taraf tutmanın zorunlu olduğu koşullarda ozanlar, hakikatin savunusundan vaz geçmemiş, bunun bedeli olarak da kimisi ölümle cezalandırılmıştır. Var oluşun kökenini sevgi kavramı üzerinden değerlendiren Alevi felsefesi, Tanrı ile insan arasında konumlanmaya çalışan iktidar anlayışına karşı kendini bilen, eylemlerinin sorumluluğunu kabul eden insan-ı kamile ulaşmayı ilke edinmiştir. Köklerine kısmen uzanmaya çalıştığımız deyişler ve Alevi müziği, Alevilik-Bektaşilik kimliğinin asal taşıyıcısı olmuştur. Aleviliğin sürekli inşa olduğunu savunan Yalçinkaya'nın saptaması ile deyişleri değerlendirdiğimizde sözlerinin hâlâ güncelliğini koruduğunu, bugüne denk düşen toplumsal çatışmaları taşıyabilecek felsefi ve evrensel özü barındırdığını söyleyebiliriz. Alevi-Bektaşî deyişlerinin tasavvuf etkisi taşımakla birlikte, Alevi-Bektaşî erkân ve inançlarını yansıttığını, ulu sayılan kişilere duyulan saygı ve sevgiyi konu edindiğini, tarihsel acılara, toplumsal öfkelere ayna tuttuğunu, ironi ve mizah unsurlarını eleştirel politığın vurucu etkisine dönüştürdüğünü söylemek mümkündür. Deyişlerle dile gelen bir anlamda resmi statüsü olmayan, iktidarlar tarafından görmezden gelinen, tanınmayan, ötekileştirilen bir topluluğun tepkiselliğidir. Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarına kadar, gezgin aşıkların bölgesel olarak gezip söylemelerinin dışında, Alevi müziğinin her yerde çalınıp söylenmesi yasaklanmıştır. Cumhuriyet'in ilanı ile de Alevi toplumu üzerindeki baskılar ve yok sayma politikaları devam etmiştir. Bununla birlikte Alevi toplumunun farklı platformlarda kendilerini ifade etmeye başlamaları, değişen dünya konjektörü, iletişim ağlarının genişlemesi ve Alevi müziğinin Anadolu kültürünün asal motifi olması, Alevi müziğini görünür kılmıştır. Cem törenleri aracılığı ile söylenen deyişler bugün artık her mecrada söylenmekte, Alevi kimliğinin taşıyıcılığını yapmaktadır. Deyişler, taşıdıkları toplumsal politik eleştirel tutum dolayısıyla, toplumsal muhalefetin, haklıdan yana duruşun ifadesine dönüşmüş durumdadır. Miletli filozof Thales'in dediği gibi; "Halkların türkülerini yaratanlar kanunlarını yaratanlardan daha güçlüdür"

Sonnotlar

[1]: Gregory Bateson; düşman tutumlarını adeta düşmanı teşvik ederek kendi gerekçesini sağlaması şeklinde ilerleyen etki-tepki zincirini schismogenesis olarak tanımlamıştır.

[2]: Devriye: Tasavvufta "Gayb alemi"ne, yani madde alemine düşen varlık önce

"cemmat"(cansızlar), sonra bitiki, sonra hayvan ve en sonra da hayvan ve en sonra da insan biçiminde görülür. Bu dört ögeden geçen insan, asıl gerçekten haberli olmak ve ona kavuşmak isteğinde bulunur. Ondan sonra derece derece yükselerek Hakk'a yani Tanrı'ya ulaşır. Kavuşmadan önce son aşama "insan-ı kâmil", yani en olgun insanlık aşamasıdır. Ondan sonradır ki aslına varır. Bu, bir çeşit iniş ve çıkıştır. Bu konuların işlendiği şiirlere "devriye" denir (Birdoğan 1994, 425).

Kaynakça & İleri Okumalar

And, Metin. 2002. *Oyun ve Bügü: Türk Kültüründe Oyun Kavramı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

And, Metin. 2022. *Ritüelden Drama: Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bauman, Zygmunt. 2013. *Sosyolojik Düşünmek*. Çev. A. Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Birdoğan, Nejat. 1994. *Anadolu'nun Gizli Kültürü: Alevilik*. İstanbul: Berfin Yayınları.

Boratav, Pertev Naili, and Abdülbaki Gölpınarlı. 1943. *Pir Sultan Abdal*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Çaylak, A., and C. Kaymal. 2020. "Alevilikte Muhalif Dil ve Söylem: Alevi Türkü ve Deyişleri Üzerine Bir Analiz." *KAÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 11 (22): 1075-1106.

Gölpınarlı, Abdülbaki. 2017. *Alevi Bektaşî Nefesleri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Gültekin, Ahmet Kerim, and Çakır C. Suvari. 2023. *Türkiye'nin Etno-Kültürel Ötekileri*. Çev. E. Boz. Ankara: Koyusiyah Yayıncılık.

Güray, Cenk. 2012. *Bin Yılın Mirası: Makamı Var Eden Döngü – Edvar Geleneği*. İstanbul: Pan Yayıncılık.

Kearney, Richard. 2012. *Yabancılar, Tanrılar ve Canavarlar: Ötekiliği Yorumlamak*. Çev. B. Özkul. İstanbul: Metis Yayınları.

Öztelli, Cahit. 1985. *Pir Sultan Abdal: Bütün Şiirleri*. İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım.

Poyraz, Bedriye. 2007. *Direnişle Piyasa Arasında: Alevilik ve Alevi Müziği*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Soylu Bağçeci, Funda, and Mine Atıcı Şenol. 2022. *Kentleşen Alevilik: Değişen Cem Ritüelleri ve Müzik*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Şimşek, Mehmet. 1996. *Dede Korkut ve Ahmed Yesevi'den Günümüze Uzanan Alevi Ozanlar*. İstanbul: Can Yayınları.

Tokat, Latif. 2009. "Dinin Sembolik Dili." *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 6: 76-94.

Veysel, Âşık. 2001. *Dostlar Beni Hatırlasın*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.

Dilbeyti. 2025. "Güfteler." Erişim 2 Mayıs 2025.

<https://dilbeyti.com/gufteler/zahid-bize-tan-eyleme>

Alevi Haber. 2025. "Seyyid Nesimi Deyişleri." Erişim 2 Mayıs 2025.

<https://www.alevihaber.com/seyyid-nesimi-deyisleri-ve-hayati-41374h.htm>

Vikikaynak. 2025. "Âşıklara Din Ne Hacet." Son güncelleme 25 Mayıs 2025.

https://tr.wikisource.org/wiki/Âşıklara_din_ne_hacet